

Hans Petter Schjønshy

Distriktslege Peter Heiberg og botulisme på Drevsjø i 1831

I 2003 er det 400 år sida den første lege ble offentlig ansatt i Bergen. Dette jubileet skal markeres over hele landet. I Hedmark er H. P. Schjønshy leder i fylkeskomiteen. Denne artikkelen er et ledd i en omfattende markering. Sommerutstillingen på Museumssenteret Ramsmoen 2003 vil også bli knyttet opp mot dette jubileet.

Legedistrikter og distriktsleger i nordre Østerdalen

Den første offentlige legen i Hedemarkens amt var Adolph Bentzon (1739-1799). Han ble utnevnt i 1786, og ble etterfulgt av Christian Lintrup (1768- 1844). Disse var ved sin utnevning de eneste universitetsutdannede legene i amtet og hadde hele fylket som sitt embetsdistrikt.

I 1825 ble Solør og Odalen skilt ut som eget distrikt, og i 1829 var det Østerdalens tur. Dette distriktet var stort og strakte seg fra Hof prestegjeld i sør og Røros grense i nord. Korpslege Peder Frellsen (1797-1868) i Elverum var konstituert et års tid, inntil korpslege Peter Heiberg (1778-1849) ved "*Hortens Marineetablissement*" ble utnevnt til distriktslege i Østerdalen fogderi 15. januar 1831.

I 1836 ble så Østerdalen legedistrikt delt i to. Nordre Østerdalen omfattet de nåværende kommuner Åmot, Stor-Elvdal, Alvdal, Folldal, Rendalen, Tyn-

*Distriktslege Peter Heiberg 1778-1849.
Fra: G. Heiberg: Slekten Heiberg,
Cammermeyer, Oslo, 1941.*

set og Tolga, Os og deler av Engerdal. Den første distriktslegen i nordre Østerdalen og med bopel på Tynset (Christoffer Munthe) ble utnevnt først i 1844. Han ble forflyttet etter et år til søndre Østerdalen distrikt med bopel i Elverum. I nordre distrikt overtok Ellert Ellertsen (1814-1887). Han ble etterfulgt i 1853 av Erik Must Angell (1812-1873) som var lege på Tynset frem til 1867. I denne perioden vokste Jacob Breda Bull opp i Rendalen, så

det kan ha vært Angell som var modellen til doktoren som ble hentet på Tynset av Vesleblakken. 1865 ble Nordre Østerdalen delt i de nyopprettede Rendalen og Tynset distrikter. Den første distriktslegen i Rendalen var Ole Paus (1830-1897), han satt i embetet til 1875. Paus var for øvrig dattersønn av amtsfysikus Christian Lintrup som er nevnt ovenfor. I Tynset distrikt var Hans Lemmich Bull (1835-1897) den første distriktslegen. Han var født i Rendalen som sønn av sogneprest Andreas Lie Bull, nevnt nedenfor.

Distriktslege Peter Heiberg i Rendalen 1831

3. februar 1831 skrev Heiberg til sin overordnede, amtmann Fredrik Heidmann (1777-1850) på Kjonerud i Stange at han ikke *“kiendte denne Egns locale Beskaffenhed”*, og ville reise til Østerdalen for *“selv at gjøre mig bekiendt med Egnen”*. Ut fra tilgjengelige kilder skulle man tro at Heiberg valgte å slå seg ned på Tynset. For eksempel angir biografisamlingen *“Norges Læger”*, at Heibergs bosted var Tynset i den tiden han var embetslege i Østerdalen.

Dette var imidlertid ikke tilfelle. 6.juni 1831 skrev Heiberg til amtmannen at han nå overtok embetet, og at hans adresse var *“Balstad Gaard i Yttre Rendalen”*. Den første offentlige legen i Østerdalen bodde altså i Rendalen, ikke på Tynset. Det fremgikk av et senere brev til amtmannen at Ytre Rendalen ble valgt på grunn av lokaliseringen midt i det store distriktet.

Imidlertid gikk det ikke så godt med Heiberg i Rendalen.

Allerede i august 1831 skrev han:

”Rendals Præstegiølds Fattigdom er vist det Høye Amt bekiendt, jeg har vel en Del Praxis, men dessverre er Folkets Uformuenhed i saa høy Grad at jeg som oftest maae lindre og hielpe de Syge uden at erholde nogen synderlig Erstatning for min Møie, kund Løfter, der vanskelig kan holdes..”

6. oktober ba han amtmannen om overflytting til Tynset. Han grunnga dette med at

“..det Huus jeg for Tiden beboer paa Balstad, kund er et Sommer-Huus, og ej uden stor Bekostning kan giøres skikket til noenhunde passende Vinterboelig”, men spesielt at *“Reendalen Praxis er for ubetydelig for at føde en Læge endog uden Familie, thi fra den søndre Deel søge Almuen Doctor Frelsen der er den nærmeste og saa godt som aarlig har forpasset disse, og fra Tønset og Tolgen tye Almuen til Røraas hvor lægen er dem nærmest..”*

Legen Heiberg siktet til på Røros var berglege Christian Stengel (1795-1890). Han hadde en omfattende praksis i det vi i dag kaller fjellregionen. I Statsarkivet på Hamar er det for øvrig god dokumentasjon på at Stengel i mange år ble brukt av amtmannen i Hedmark til offentlige legefóretninger i nordre del av Østerdalen, slik som utrykning ved smittsom sykdom og lignende

Iallfall ble Heibergs søknad innvilget, for i begynnelsen av november 1831 flyttet han til Tynset. Her leiet han hus på Bjørnsmoen, og bodde der inntil han flyttet for godt fra Østerdalen allerede sommeren 1832. Heibergs kollega på Elverum, Peter Frellsen, ble utnevnt i hans sted.

Heiberg endte sine dager som distriktslege i Aker og Follo, og døde i 1849 etter å ha tilbragt “..17 lykkelige Aar med sin samlede Familie i Drøbak” slik det står i noen minneord etter hans død.

Rakefisk og sykdom

Rakefiskbeltet i Norge strekker seg fra Nord Østerdalen, og sveiper mot syd-vest over fjelldalene og ned i Telemark. Rendalen har alltid vært kjent for sitt innlandsfiske, særlig etter ørret, sik og røye og Breda Bull nevner i bygdeboka at rakefisk er beskrevet før 1700. I nabobygda Trysil talte sogneprest A.C. Smith i 1784 entusiastisk over rakefisken som “*Nydelig Spiise*”, og direktør Jan Hoff Jørgensen ved Glåmdalsmuseet har i en omfattende avhandling om Sølensjøfisket ikke bare beskrevet dette, men satt innlandsfisken inn i et vidt kultur- og sosialhistorisk perspektiv. Rakefisk var et viktig supplement til hverdagsmaten når det røynt på, og rakefisk ble tidlig brukt til fest.

Dette skjedde også på Drevsjø en augustkveld i 1831. Barbro, datter til hytteskriveren på Drevsjømoen smeltehytte, Frederik Schancke (1778-1861), og Dordi Sevaldsdatter Sørjoten som var på besøk, hygget seg med raket fisk og rømmegrøt. Dette hadde som følge at Frederik Schancke den 30. august måtte skrive følgende til sognepresten i Rendalen (Drevsjø hørte den gang til Rendalen prestegjeld):

“Saasom en voldsom Feber, har her i disse Dage indfundet sig, og har det første betaget min kjære Datter Barbroe, af sin

skjønne Alder 21 Aar, 6 Uger, efter 21 Timmers stræng Sygdom; og en lignende Feeber, samme Dag angreb Svend Pedersen Sørjottens kone, som ieg for Øyeblikket ikke ved, enten er død eller lever, finder ieg mig herved beføyet, ved nærværende Exprese, at indberette disse Tildragelser, for deres Velbaarne Velærværdighed, for at denne Voldsomme Sygdom, nærmere og snarest mueligt kunde blive undersøgt af Districtets Doctor, itilfælde om samme kan være smittende”.

Sogneprest Andreas Lie Bull (1801-1880) ga straks beskjed til distriktslege Heiberg (selv om den korrekte tjenestevei for sognepresten i utgangspunktet var å viderebefordre melding om alvorlig sykdom til amtmannen. Denne hadde på sin side instruksjonsmyndighet overfor embetslegen). Kolera var kommet til Europa på denne tiden, og distriktslegene hadde fått ordre fra sentralmyndighetene om å være på vakt for tilfelle av alvorlig, smittsom sykdom. Så distriktslege Heiberg reiste nokså umiddelbart til Drevsjø. 11. september skrev han til amtmannen:

“Da den besværlige Vej gik over ulendte Bierge og Stier var ieg nødsaget at leie mig en Vejviser og da ingen Skydsstationer gives paa den Vej tillige 2 sikre Heste og ankom til Hytten 2de Dage efter min Afrejse”.

I dag tar den samme turen ca. en time med bil.

I brevet beskrev Heiberg sykdommen og han var klar på at den ikke var

“af nogen epidemisk eller contagiøs (smittsom) Aarsag, men alleene frembragt det disse 2de havde spiiist til sammen af den

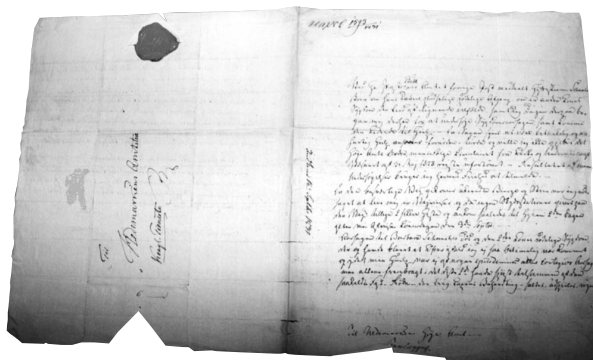
saakaldte Fisk-Røde, der lig Laxens Behandling, saltet, udspuules, røges og spiises ukogt”.

Han forteller videre at Dordi Sevaldsdatter spiste mindre enn Barbro, fordi fisken “forekom hende sur og raadden”. Først dagen etter ble hun syk, og symptomene ble beskrevet slik:

“Fisken ... forvoldte convulsionisk (krampeaktig) Brækning og strax blev (hun) berøvet Synet og Mælet samt Ufølsomhed i alle Fingrene”. Han legger også til at hun led av forstoppelse.

Rapporten til amtmannen ble avsluttet slik:

“Erfarenhed lærer saaledes: Hvorledes endog de uskyldigste Ting kan blive en Gift for det menneskelige Legeme, naar den ej behandles rigtig, denne Fiske-Røde kaldet, kender jeg ej videre til, har blot spist den røgt og faaet den nogle Gange - den er meget feed og da den ej var saltet eller speget tilstrækkelig og saaledes halvraadden nydt, fembragte den i Forening med den fede Melk en dræbende Gift, der efter 32 Timer lagde B. i Graven..”

Brev fra distriktslege Heiberg om rakefiskforgiftning på Drevsjø, 1831. Originalen fins i

Statsarkivet, Hamar.

Foto: Forfatteren.

Sluttord

Det er ingen tvil om at distriktslege Heiberg her har gitt en beskrivelse av to alvorlige tilfelle av botulisme på grunn av bedervet rakefisk. Symptomene er typiske, og slik de er beskrevet kunne de stått i en lærebok den dag i dag. Den direkte årsaken kjente man ikke den gangen. Botulisme-bakterien (*Clostridium botulinum*) ble oppdaget først i 1894.

Den første beskrivelsen av denne sykdommen i verdensmålestokk fant sted i Tyskland i 1817. En embetslege i Württemberg beskrev sykdommen etter inntak av bedervet pølse (pølse på latin er “botulus”).

Heibergs rapport fra 1831 om matbåren botulisme i Østerdalen er den tidligste i Norge. Til nå har man regnet en publikasjon i 1934, altså over hundre år senere, som den første.

Øvrige kilder:

Statsarkivet, Hamar. Fylkesmannsarkivet.

Brev fra leger 1785-1840

Riksarkivet, Oslo.

Den sentrale kolerakommisjon

Riddervold og Heuch. Rakefisk.

Oslo, 1999.

Hans Petter Schjønby

Rådgiver

Fylkeslegen i Hedmark

Parkg 36

2317 Hamar

e-post:

hans.petter.schjonsby@fl-he.stat